

Moderne politieke wetenschap en het nut van de geschiedenis*

H. DAALDER

I. INLEIDING

Twee vragen zijn mij door de organisatoren van dit congres van het Nederlands Historisch Genootschap voorgelegd: 1. Welke ontwikkelingen doen zich voor op het vakgebied van de politieke wetenschap en in hoeverre spelen historische benaderingen daarin een (wellicht nieuwe) rol? 2. In hoeverre kan de geschiedwetenschap een bijdrage geven tot verdere ontwikkelingen op ons vakterrein?

Daarbij speelt aan uw kant, naar ik aanneem, meer verborgen het motief mee dat u voor uw crisis - of wat sommigen u als crisis willen toewensen of aanpraten - een zekere troost kunt putten uit onze behoefte. Dat is voor een beoefenaar van de politieke wetenschap in deze dagen een verkwikkende ervaring. Op ons vakgebied immers speelt een groot aantal van dezelfde methodologische en politieke conflicten als op het terrein van de geschiedenis. Zij hebben bij Nederlandse politicologen en daartegen aanleunende groepen echter een zo heftige vorm aangenomen, dat daar in recente tijd niet slechts vakgroepen en subfaculteitsraden aan te pas zijn gekomen, maar ook de Universiteitsraad, het College van Bestuur, en het College van Decanen van de Universiteit van Amsterdam, speciale onderzoekscommissies, de Amsterdamse ambtenarenrechter en de Centrale Raad van Beroep in Utrecht, de Academische Raad, de Commissie voor de Bestuurshervorming ex art. 56 van de WUB (de zogenaamde Commissie-Polak), de Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen en de Tweede Kamer¹. Een dergelijk voorland wens ik u niet toe en verwacht ik voor een discipline als de geschiedwetenschap ook niet. Historici relativeren immers gemakkelijker. Er is nog altijd een gemeenschappelijke traditie van gelijke maten waarmee voorstanders van verschillende benaderingen de kwaliteit van historisch-wetenschappelijk werk plegen te meten. En voor de geschiedenis

* Voordracht gehouden op het congres van het NHG te Utrecht/Amersfoort, 26 oktober 1974. Deze tekst is gebleven, wat hij was: een gesproken inleiding die slechts op ondergeschikte punten is bijgeschaafd. De voetnoten blijven beperkt tot enkele verwijzingen, die generlei prentie hebben van bibliografische volledigheid.

1. Zie het speciale nummer van het tijdschrift *Acta Politica* (oktober 1973), dat geheel gewijd is aan documenten over conflicten over de politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. Zie ook de hierbij aansluitende documentatie in deel III van het *Verslag van de werkzaamheden over de periode 1 september 1973 tot 1 september 1974* van de Commissie voor de Bestuurshervorming ex art. 56 van de WUB (de zgn. Commissie-Polak).

blijft de binding met contemporaine politieke strijdvragen, hoe evidente rol deze ook mogen spelen, toch altijd minder direct dan voor de politieke wetenschap².

II. ONTWIKKELINGEN IN DE POLITIEKE WETENSCHAP SINDS 1930

Feitelijke ontwikkelingslijnen op een wetenschapsgebied zijn zelden rechtlijnig. Zeker in een zo bonte discipline als de politieke wetenschap kan men vele scholen en benaderingen onderscheiden. Zij bestaan in de praktijk gewoonlijk naast en met elkaar zonder de strakheid, de exclusieve pretenties, de heerszucht of de overheersing die men hun in contemporaine polemieken of in historische nabeschouwingen toedicht. Wat volgt is daarom onvermijdelijk een simplificatie.

In de politieke wetenschap kon men vanouds twee belangrijke scholen onderscheiden : de politiek-filosofische en de institutionele. Beide hadden vaak een duidelijk-normatieve inslag. De politieke filosofie stelde de vraag naar de hoogst mogelijk bereikbare goede samenleving, de institutionele benadering de vraag door welke instellingen een zo goed mogelijke samenleving kon worden georganiseerd en gewaarborgd. Beide benaderingen hadden ook een sterk historisch accent. De politieke filosofie werd veelal bedreven als de geschiedenis van de grote politieke denkers, eerder nog dan van het politieke denken. De beoefenaar van de geschiedenis van de politieke theorieën had daarom als vanzelf oog voor de verstrengeling tussen enerzijds altijd weer dezelfde normatieve vragen, en anderzijds de steeds nieuw door de historie opgeworpen verschillende problemen en situaties³. Ook de institutionele schrijvers hielden zich als vanzelfsprekend bezig met de studie van de geschiedenis van instituties, alsook met de verandering van de feitelijke werking van institutionele regelingen onder invloed van nieuwe politieke ontwikkelingen. De afstand tussen historici en beoefenaars van de politieke wetenschap was in deze tijd niet groot. Overgang tussen de twee terreinen was gemakkelijk en wederzijdse verstaanbaarheid bleef intact. Men ging veelal uit van dezelfde, nauwelijks expliciet gemaakte, uitgangspunten zoals: de natuurlijke ontwikkeling van de nationale staat, de onvermijdelijke groei naar een te verwerklijken democratie, het vanzelfsprekend primaat of althans de autonomie van politieke factoren, en dergelijke. Beoefenaars van beide vakgebieden bleven voorts deel uitmaken van één brede intellectuele, nog weinig geprofessionaliseerde cultuur. Er bleef daarom een premie

2. Voor een vergelijking van de ontwikkelingen in de bestuurlijke verhoudingen in historische en sociologische instituten in Nederland, zie H. Daalder, "The Dutch Universities between the 'New Democracy' and the 'New Management'", *Minerva. Review of Science, Learning and Policy*, XII (1974) 221-257, in het bijzonder 239 vlg.

3. Zie hiervoor bijvoorbeeld het bekende tekstboek van George H. Sabine, *A History of Political Theory* (3e dr.; New York-Londen, 1963) *passim*.

bestaan op het communiceren over vakgrenzen heen, met beoefenaars van andere vakgebieden en met een algemene culturele elite.

Sinds ruwweg 1930 begonnen zich drastische veranderingen in dit beeld te voltrekken⁴. Ik noem daarvoor een aantal factoren:

1. Er was sprake van een snel verval van institutionele zekerheden. De neergang van Weimar - juist het met een zo onvolprezen democratische constitutie uitgeruste Weimar! - had een sterk traumatisch effect. Het aannemen in de Sowjet-Unie onder Stalin in een periode van massale moord van een 'democratische' grondwet in 1936 had, zij het vooreerst in kleinere kringen, een zelfde strekking. Kritiek op bestaande politieke instellingen deed ook in meer stabiele democratische stelsels opgeld, gezien het onvermogen vrijwel overal om de depressie op te lossen in de schaduw van dreigende totalitaire regimes. Voorzover na 1939-1945 de hoop op institutionele garanties terugkeerde, werd deze spoedig weer de bodem ingeslagen door het verval van westerse democratische instellingen in de overgrote meerderheid der nieuwe staten. Deze politieke ontwikkelingen maakten het noodzakelijk normatieve vooronderstellingen over de werking van instellingen op te geven - of althans kritisch te herzien - en de aandacht te verplaatsen naar wat men gemeenlijk noemt 'dieper-liggende' maatschappelijke factoren.

2. Er was de massale migratie van vooral Duitse en Oostenrijkse geleerden naar de Verenigde Staten. Deze academische trek had zowel als 'emigratie' als als 'immigratie' een grote betekenis. Zij dwong de emigranten oude zekerheden en superioriteitsgevoelens kritisch te toetsen, in een psychologisch diep-inkervend maar voor werkelijk inzicht belangrijk debat over de bestaansvoorwaarden voor en machtsverhoudingen binnen politieke systemen. De immigratie in de Verenigde Staten van vele erudieten droeg bij tot een verbreding en verdieping van de sociale wetenschappen in dat land. De klemtoon dient daarbij mede te vallen op het gastvrije Amerikaanse academische klimaat en op de snelle en superieure expansie die de Amerikaanse sociale wetenschappen naar kwaliteit en omvang nadien doormaakten. De superioriteit van de Amerikaanse sociale wetenschappen heeft nu een zekere dysfunctie, omdat in de ogen van minder-erudiete Europeanen deze wetenschappen dienen te delen in de discreditering van de Amerikaanse machtspolitiek. Alsof niet het spreken over 'de' Amerikaanse sociale wetenschappen voor ieder die die wereld kent een 'contradictio in terminis' is - en gezien de feitelijke houding juist van een groot deel van de Amerikaanse beoefenaars van de sociale weten-

4. Voor enkele korte overzichten zie David Easton, 'Political Science', *International Encyclopedia of the Social Sciences*, XII (1968) 282-297; Robert A. Dahl, 'The Behavioral Approach in Political Science. Epitaph for a Monument to a Successful Protest', *American Political Science Review*, LV (1961) 763-772; Bernard Crick, *The American Science of Politics - its Origins and Conditions* (Londen, 1959). Voorts ook A. Hoogerwerf, *Politologie - begrippen en problemen* (Alphen, 1972).

schappen tegenover bijvoorbeeld de Vietnam-politiek een daad van eenvoudige onrechtvaardigheid.

3. De jaren dertig openden ook de weg voor een snelle opbloei van nieuwe onderzoekstechnieken. Voor de politieke wetenschap was daarbij vooral het publieke opinie-onderzoek van belang - dramatisch geïnitieerd door Gallup's correcte voorspelling in 1936, op basis van zijn ondervraging van luttele duizenden, van de overwinning van Roosevelt, tegenover tal van totdien gebruikelijke 'onderzoekingen' onder miljoenen personen in. In diezelfde tijd begon ook de snelle ontwikkeling van de statistiek, die tal van nieuwe en verfijnder meettechnieken bood voor kwantitatief onderzoek.

4. Tegelijkertijd - en ten dele ook al eerder - kon men een duidelijke verstrakking van het formele begrippen-apparaat van de politieke wetenschap constateren. Hoofdrede daarvoor was de dominantie van de natuurwetenschappen in grote delen van het Amerikaanse universitaire bestel. Deze werden in bepaalde, meest prestigieuze sociale wetenschappen, zoals de economie, de psychologie en bepaalde delen van de sociologie, met succes nagevolgd, wat weer tot naijver en navolging elders prikkelde. Daarnaast speelde de methodologische noodzaak een rol begrippen en hypothesen zorgvuldig te formuleren, wilde toetsing op basis van exact onderzoek mogelijk zijn.

5. Sinds de jaren dertig nam ook de studie van andere politieke stelsels dan die van het eigen land een grote vlucht, zowel binnen de kring van democratische landen, als in de tegenoverstelling van totalitaire tegenover democratische systemen, alsook in een snel nadien tot ontwikkeling gekomen studie van landen in de derde wereld. De bewustwording van de diversiteit van politieke systemen bracht een sterke aandacht voor nieuwe typologieën van politieke stelsels met zich, en gaf de stoot tot een sterke groei van het vergelijkend onderzoek. Dit veronderstelde op zijn beurt de ontwikkeling van empirische theorieën op basis waarvan vergelijking kon plaatsvinden.

6. Het verval van de Europese hegemonie en de snelle opkomst van vooral de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie als de beslissende wereldmachten stelde ook de studie van de internationale betrekkingen voor geheel nieuwe problemen. Naast de oude diplomatieke geschiedenis ontstond vooral aandacht voor strategische studies, voor pogingen de speciale eigenschappen van 'het internationale systeem' te doorgronden, voor de analyse van besluitvorming in internationale organisaties en voor nationale factoren die de internationale politiek kunnen beïnvloeden. Schoorvoetend werd hiermee ook de aanname van de gesloten nationale staat opgegeven, die totdien voor velen het onaantastbaar kader van het politiek-wetenschappelijk denken vormde.

7. Stijgende regulering van de economie, de groei van de verzorgingsstaat, en oorlogsvoorbereiding en oorlogsgevolgen, versterkten de interventie van de over-

H. DAALDER

heid in het maatschappelijk leven. Dit schiep een totaal nieuw terrein voor de studie van de vorming en de effecten van het beleid. Ook dat gaf aanleiding tot tal van nieuwe onderzoekingen en theorievorming, bijvoorbeeld over de relatie van pressiegroepen binnen en buiten de overheid, meer algemene systeem-analytische benaderingen, rationele besluitvormingstheorieën naast 'case-studies' van beleid, de studie van 'social indicators' en dergelijke.

Met dit al werd het aantal deelterreinen en benaderingen in de politieke wetenschap groter. Deze massale expansie ging vergezeld van een sterke professionalisering, veelal ten koste van de wederzijdse verstaanbaarheid en het gemeenschappelijk fundament van de discipline. Vooral in Amerika laat de schaal van het vakgebied een vaak extreme specialisatie toe, hetgeen tot grote bloei van sommige takken van het vak kan leiden, maar soms ook tot een snelle opkomst en even snel verval van bepaalde 'fads'.

III. DOMINANTIE VAN EEN A-HISTORISCH BEHAVIORALISME?

Volgens een stereotype kritiek zou 'de' huidige politieke wetenschap worden beheerst door één bepaalde school, het zogenaamde 'behavioralisme' dat de historie zou hebben uitgebannen. Deze bewering wordt vooral naar voren gebracht door hen die menen dat elke 'positivistische' wetenschap onvermijdelijk een prooi wordt van de status quo. Zij bestudeert immers de wereld die bestaat, zonder goed na te gaan hoe deze wereld verandert, en vooral ook veranderd moet worden. Ik laat hier deze bekende discussie voor wat zij is: voor enkelen een belangrijk methodologisch vraagstuk, voor velen een simplistisch en politiek debat waarin schablonen als argumenten worden gehanteerd en rijke verscheidenheid tot een caricatuur genaamd paradigma wordt gereduceerd.

De klacht dat 'behavioralistische' benaderingen de geschiedenis zouden verwaarlozen is soms gerechtvaardigd. Veel onderzoekers hebben hun resultaten als tijdloos geïnterpreteerd en gepresenteerd, terwijl zij per definitie in de tijd maten. Deze neiging is soms versterkt door pogingen politiek-wetenschappelijk werk te vangen met hulp van een formeel-theoretisch denken (hetzij deductief of inductief van aard), dat kritiekloos een algemene geldigheid opeist, onafhankelijk van tijd en plaats. 'Behavioralistisch' onderzoek stelt theoretisch en technisch veelal zo hoge eisen, dat het zichzelf genoeg wordt, en het zicht op de eigen ratio verliest. Dit kan slechts worden versterkt door de algemeen menselijke neiging van elke onderzoeker te geloven dat eigen onderzoek belangrijk en niet vluchtig is.

Toch is de klacht in zijn algemeenheid niet houdbaar, zelfs niet voor strak-behavioralistische politiek-wetenschappelijke studies. Neme men tot voorbeeld de schijnbaar meest a-historische techniek, die van het publieke opinie-onderzoek.

Zelfs in het kader van één eenmalige enquête zijn historische elementen inbouwbaar, door het opnemen van herinneringsvragen (bijvoorbeeld in onderzoek over veranderingen van stemgedrag in de tijd, of in studies over politieke socialisatie, waardoor men factoren in het verleden poogt op te sporen die tot de ontwikkelingen van politieke houdingen hebben geleid). De techniek van de zogenaamde cohortenanalyse maakt het daarnaast mogelijk dit soort subjectieve gegevens met meer objectieve analyses aan te vullen, zodat men bijvoorbeeld de blijvende werking van verschillende politieke ervaringen van generaties kan opsporen.

Enquêtes lenen zich voorts voor herhaling in de tijd, bijvoorbeeld doordat men een zelfde groep personen opnieuw benadert (de zogenaamde 'panel'-methode), of doordat men aan nieuwe groepen respondenten vragen stelt die vele jaren eerder aan vergelijkbare groepen gesteld zijn⁵. Juist de mogelijkheid in de toekomst met hulp van enquêtes zowel een achterliggend tijdvak te bestuderen als historische veranderingsprocessen na te gaan maakt het systematisch opslaan van originele enquête-bestanden van vitaal belang, zoals hier in Nederland het archief van de Steinmetz-stichting, en buiten onze grenzen op groter schaal instellingen doen als het Roper-archief, het Data Archive van het Inter-University Consortium for Political Research in Michigan, of het Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung in Keulen. Studies kunnen hierdoor worden verricht, en worden ook verricht, over zo verschillende problemen als veranderingen in opvattingen van de legitimiteit van bestaande politieke instituties, processen van Europese integratie, de koude oorlog, houding ten aanzien van dekolonisatieprocessen, rassenrelaties, ontzuiling en dergelijke.

In deze kring behoeft de stelling dat de computer mogelijkheden schept tal van historisch belangrijke gegevens op te slaan, en voor analyse te gebruiken, geen nadere adstructie. Zij zijn Nederlandse politicologen evenmin als historici ontgaan. Juist de behoefte aan inzicht in de historische bepaaldheid van de Nederlandse politiek heeft ons in Leiden er bijvoorbeeld toe gebracht oude volkstellingsgegevens per gemeente vast te leggen in een zogenaamd ecologisch archief; om systematisch uitslagen van oude verkiezingen op te sporen, ook voor perioden waarin het CBS deze niet publiceert; om een zich steeds verder uitbreidend archief van historische elitegroeperingen aan te leggen (waarin thans ministers en kamerleden sinds 1848, en burgemeesters van alle gemeenten in functie op de steekdata van 1910, 1930, 1950 en 1970 zijn opgenomen, en hopelijk andere groepen zullen volgen). Dergelijke activiteiten zijn slechts een spiegeling in miniatuur van activiteiten van Amerikaanse politicologen die bijvoorbeeld alle verkiezingen sinds 1824 en alle mondelinge stemmingen in het Amerikaanse congres over een nog langere periode hebben

5. Het periodieke *Nationaal Verkiezingsonderzoek* beoogt via regelmatige enquêtes ten tijde van Tweede Kamerverkiezingen vooral ook inzicht te verwerven in belangrijke politieke wijzigingen, die zich in Nederland in de laatste jaren voordoen.

vastgelegd, voor algemeen gebruik door historici en politicologen beide; juist politicologen hebben ook de voorhoede gevormd bij het opslaan van oude volkstellingsgegevens in machinaal-verwerkbare vorm.

Grenzen bieden evenmin als de tijd weerstand aan het hanteren van enquêtes en het verzamelen van gegevens. In de laatste twintig jaar is sprake van een ware explosie van vergelijkend opinie-onderzoek⁶, en van het zoveel mogelijk verzamelen van vergelijkbare statistische tijdsreeksen van tal van politieke gegevens over tal van landen⁷. Dergelijke projecten zijn soms begonnen met oppervlakkige assumpties over de vergelijkbaarheid van cijfers, zonder dat verschillen in culturele achtergrond voldoende in het oog werden gehouden. Maar juist voor personen die actief op dit terrein werkzaam zijn, werd spoedig duidelijk dat ook, en juist ook, kwantitatieve gegevens alleen goed begrepen en geanalyseerd kunnen worden indien men de context en conditionerende factoren steeds in rekening brengt.

De stelling dat behavioralistisch onderzoek per definitie strijdig zou zijn met de studie van historische veranderingen is daarom bewezen onjuist, en daarmee ook de mythe dat deze methode per definitie zou zijn gebonden aan de status quo of een conservatief wereldbeeld.

De stelling, dat de behavioralistische benadering de overheersende zou zijn is daarnaast in wezen een groot vals beeld. Zij miskent dat het behaviorisme meer 'mood' is geweest dan één exclusieve benadering, doet daarmee onrecht aan de spreiding van studies binnen deze 'mood', en miskent de omstandigheid dat tal van andere benaderingen daarnaast hun geldigheid blijven behouden. Dat geldt voor de blijvende tradities van de studie van de politieke filosofie in al haar variëteiten (rationele theorievorming, de studie van één denker en van een denkthema door de tijd heen, en de beschrijvende analyse van ideologieën en ideologische groeperingen). Dat geldt evenzeer voor de studies van de geschiedenis en werking van instellingen. Dat geldt nog meer wanneer men zich rekenschap geeft van de grote betekenis van een andere ontwikkeling in de politieke wetenschap die ten onrechte soms met de 'behavioral mood' wordt vereenzelvigd: de zogenaamde 'comparative politics'-revolutie.

6. Zie bijvoorbeeld Stein Rokkan, Sidney Verba, J. Viet en E. Alnasy, *Comparative Survey Analysis. A Trend Report and Bibliography* (Parijs, 1969).

7. Zie de ambitieuze doch onvermijdelijk niet altijd even betrouwbare poging tot het systematisch verzamelen van grote aantallen tijdreeksen van Arthur S. Banks, *Cross-Polity Time Series Data* (Cambridge (Mass.), 1971) en Charles L. Taylor en Michael C. Hudson, *World Handbook of Political and Social Indicators* (New Haven, 1972).

IV. HET BELANG VAN DE COMPARATIVE POLITICS-REVOLUTIE

Sinds vooral het begin van de jaren vijftig doet zich in de politieke wetenschap een andere hoofdstroom gelden, die van veel directer betekenis is voor mogelijke verbanden tussen de politieke wetenschap en de geschiedwetenschap. Zij wordt aangeduid met verschillende benamingen: 'comparative politics', 'the study of political development', 'the study of political modernization', en dergelijke⁸. De aspiratie van deze beweging is te breken met wat men noemt 'parochial attitudes', die men zowel meent aan te treffen bij degenen die niet-Westerse systemen benaderen vanuit uitsluitend Westerse categorieën, als bij hen die niet-Westerse landen via louter beschrijvende studie, of via cultureel-anthropologische configuratieve modellen tot systemen 'sui generis' verklaren. In plaats daarvan stelt men de eis dat een universeel-geldige politieke wetenschap een aangepast begrippen-apparaat en modellen opstelt die recht kunnen doen aan vergelijkende analyse van zowel bijzondere als algemeen-geldende politieke factoren.

Dit streven is gepaard gegaan met tal van strijdvragen, die in de theoretische geschiedenis maar al te zeer bekend zijn. Vragen deden zich voor als: hoe algemeen (en dus vaak ook: hoe abstract) moeten de modellen zijn? Welke zijn de basisfactoren achter sociale veranderingsprocessen, en in hoeverre zijn deze door politieke beslissingen stuurbaar of niet? Hoe voorkomt men het gevaar van een naïef evolutionisme, van het in wetenschappelijke categorieën toch binnensmokkelen van eigen waarden, zoals bijvoorbeeld een simplistisch vooruitgangsgeloof? Waarbij men dan nog twee varianten kent: de van weinig verbeelding getuigende suggestie dat elk land zich uiteindelijk toch zal ontwikkelen naar het model van een der thans bestaande ontwikkelde industriële systemen; of de in schijn meer 'realistische' visie, die andere landen de geschiktheid daartoe per definitie ontzegt.

Als voorbeeld van deze ontwikkelingen kan men noemen de activiteiten van het

8. Voor algemene overzichten, zie bij voorbeeld Roy C. Macridis, *The Study of Comparative Government* (Garden City, 1955); Harry Eckstein, 'A Perspective on Comparative Politics. Past and Present', in Harry Eckstein en David E. Apter ed., *Comparative Politics. A Reader* (New York, 1963) 3-33; Gabriel A. Almond en G. Bingham Powell, *Comparative Politics: a Developmental Approach* (Boston, 1966); ook in Nederlandse vertaling verschenen als *Politieke Systemen: een vergelijkende studie* (Alphen, 1972); Howard A. Scarrow, *Comparative Political Analysis. An Introduction* (New York, 1969). Naast oudere schrijvers als Herman Finer en Carl J. Friedrich, moeten als invloedrijke auteurs vooral genoemd worden Gabriel A. Almond, David E. Apter, Reinhard Bendix, Robert A. Dahl, Karl W. Deutsch, S. N. Eisenstadt, Samuel P. Huntington, Daniel Lerner, S. M. Lipset, Juan J. Linz, Stein Rokkan, Dankwart A. Rustow en Sidney Verba, die allen op zeer verschillende wijze hebben bijgedragen tot de in de tekst geschetste ontwikkeling. Zie voorts de schrijvers genoemd in noot 9. Een zeer uitvoerige biografie is te vinden in S. N. Eisenstadt en Stein Rokkan, ed., *Building States and Nations. Models and Data Resources* (Beverly Hills, 1973) 277-397.

zogenaamde Committee on Comparative Politics⁹ van de Amerikaanse Social Science Research Council. Dit comité werd in de jaren vijftig gevormd uit een aantal specialisten op verschillende geografische gebieden: zoals Zuid-Oost Azië, India, het Midden-Oosten, West-Europa, Afrika en Latijns-Amerika. Zij poogden gezamenlijk een algemeen model te ontwerpen voor processen van politieke ontwikkeling, waarin in beginsel alle landen zouden passen. Het resultaat hiervan was het zogenaamde 'crises'-schema. In dit model wordt verondersteld dat in elk politiek systeem een zestal fundamentele processen spelen, respectievelijk aangeduid als: 1. de 'identity crisis', 2. de 'legitimacy crisis', 3. de 'penetration crisis', 4. de 'integration crisis', 5. de 'participation crisis' en 6. de 'crisis of distribution'. Van belang daarbij is niet alleen dat elk land elk van deze 'crises' moet oplossen, maar tevens de vraag in welke volgorde dit geschiedt, en in hoeverre al of niet een cumulatie van verschillende crises tegelijk optreedt¹⁰. De schrijvers in deze groep putten hun gedachten niet slechts uit de specifieke kennis van bepaalde landen en werelddelen waarmee zij vertrouwd waren, doch stonden ook sterk onder invloed van algemene geleerden als een Max Weber. Hun activiteit resulteerde in monografieën, in tal van symposia-delen, en in meer theoretische geschriften, tenslotte paradoxaal eindigend in een vergelijkende bundel over processen van staatsvorming in Europa aan het begin van de nieuwe tijd¹¹. In werk van dit type werd de grens tussen historici, politicologen, sociologen en cultureel-anthropologen veelal bewust doorbroken. De resultaten kon men terugvinden in bladen als *Theory and History* en *Comparative Studies in Society and History*, of voor meer specifiek politiek-wetenschappelijk werk in tijdschriften als *World Politics*, *Comparative Politics*, *Comparative Political Studies* en het *European Journal of Political Research*. Werk van deze soort liet zien dat wel degelijk juist in de jaren vijftig en zestig aanraking bestond tussen de politieke wetenschap en de geschiedenis. Daarbij deed zich een sterke spanning voor tussen de aspiratie algemene modellen op te stellen,

9. Het werk van het Committee of Comparative Politics is vooral neergelegd in Gabriel A. Almond en James S. Coleman, ed., *The Politics of the Developing Areas*; Lucian W. Pye, ed., *Communication and Political Development*; Joseph LaPalombara, ed., *Bureaucracy and Political Development*; Robert E. Ward en Dankwart A. Rustow, ed., *Political Modernization in Japan and Turkey*; James S. Coleman, ed., *Education and Political Development*; Lucian W. Pye en Sidney Verba, ed., *Political Culture and Political Development*; Joseph LaPalombara en Myron Weiner, ed., *Political Parties and Political Development*, en in het slotdeel van Leonard Binder, James S. Coleman, Joseph LaPalombara, Lucian W. Pye, Sidney Verba en Myron Weiner, ed., *Crises in Political Development*. Deze serie studies is verschenen tussen 1960 en 1971 bij de Princeton University Press.

10. Voor een kort overzicht, zie Lucian W. Pye, *Aspects of Political Development* (Boston, 1966). Van grote betekenis is, in het bijzonder voor de vergelijkende studie van West-Europa, Stein Rokkan, *Citizens, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development* (Oslo, 1970). Zie vooral de hoofdstukken ii en iii, 46-144.

11. Charles Tilly, ed., *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, 1975).

en de wens deze met concrete studies te testen, hetgeen veelal tot terugkeer leidde tot de studie van de eigen historische of geografische specialisatie.

Deze ontwikkelingen zijn in Nederland veel minder bekend dan de zogenaamde 'behavioralistische', en ondanks de reservering van de term 'vergelijkende politologie' voor dit deelgebied, worden deze methoden door slechts weinig politicologen gevolgd of toegepast. Men kan hiervoor verschillende verklaringen aanvoeren.

1. Is het niet zo, dat men in Nederland, onze internationale instelling ten spijt, traditioneel veel meer over de wereld preekt dan dat men deze onderzoekt? Is hier niet sprake van een dubbel-nationalistische trek: men is gepreoccupeerd met de eigen samenleving, en oordeelt (en veroordeelt) andere gemeenschappen gemakkelijk vanuit de eigen provincialistische superioriteit¹².

2. De aspiraties van de 'comparative politics'-school konden gemakkelijk worden aangevallen door twee elkaar overigens evenzeer wederkerig bestrijdende denkrichtingen: door hen die de modellen niet juist achten, bijvoorbeeld omdat deze een te sterke betekenis hechtten aan de vermeende autonomie van politieke factoren en daardoor 'werkelijke' economische krachten verwaarloosden; en door hen die in het geheel niet geloven in de toepasbaarheid van modellen - zelfs niet als deze weinig meer zijn dan richtingwijzers voor mogelijk toetsend onderzoek - omdat de werkelijkheid te gecompliceerd zou zijn voor enig model, of omdat een politiek systeem per definitie een te eigen 'configuratie' vormt om in algemene termen te kunnen worden geanalyseerd. Beiderlei kritiek is u bekend, en wordt op dit congres door anderen behandeld.

3. Een aantal voormannen van de 'comparative politics'-school identificeerden zich met een structureel-functionalistische benaderingswijze en de daarbij veelal gebezigde abstracte terminologie¹³. Ofschoon zij op dit punt door anderen binnen de school werden bekritiseerd, werd daarmee de gehele 'comparative politics'-richting afgewezen als overmatig-abstract, maatschappelijk irrelevant, van nature geneigd tot redeneren in termen van een statisch evenwicht, en dus niet geschikt voor de analyse van een dynamisch proces als politieke ontwikkeling per definitie is.

4. Deze richting werd veelal vereenzelvigd met de behavioralistische benaderingswijze, vooral omdat een aantal aanhangers hun meer algemene modellen wilde toetsen met hulp van onderzoek naar kwantitatieve tijdsreeksen. Behavioralistische benaderingen waren, zo hoorden wij reeds, tijdloos! Ergo, ook de studie van vergelijkende ontwikkelingsprocessen is a-historisch!

5. Van intellectueel hoger gehalte is de kritiek, dat de studie van vergelijkende

12. Zie hierover bijvoorbeeld H. Daalder, 'Nederland en de wereld: 1940-1945', *Tijdschrift voor geschiedenis* (1953) 170-200.

13. Kritiek in deze zin is terecht geuit tegen bijvoorbeeld Gabriel Almond, 'Introduction. A Functional Approach to Comparative Politics', in: Almond en Coleman, ed., *The Politics of the Developing Areas* (1960).

ontwikkelingsprocessen politieke gemeenschappen teveel in 'Reinkultur', als in zichzelf besloten politieke systemen bezag, terwijl voor een goed begrip van de ontwikkelingen in de derde wereld juist de blijvende politieke en economische interdependentie kenmerkend is. Deze kritiek wijst terecht naar de invloed van internationale ontwikkelingen op binnenstatelijke processen, en zet het licht op rood voor hen die te gemakkelijke anachronistische parallelen willen trekken tussen staatsvormingsprocessen in Europa in de late middeleeuwen en processen in de derde wereld vandaag. Dit neemt niet weg, dat zowel de 'comparative politics'-school binnen de politieke wetenschap, als de kritiek daarop, steeds terug verwijst naar de noodzaak historische veranderingen systematisch te bestuderen, en daarin zo mogelijk naast unieke ook vergelijkbare factoren te ontdekken.

V. VRAGEN VOOR DE HISTORISCHE STUDIE VAN DE NEDERLANDSE POLITIEK IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

Om niet in abstracte verhandelingen over methodologische ontwikkelingen in de politieke wetenschap te blijven steken, zou ik nu een aantal vragen willen oplossen die een politicoloog in vergelijkend perspectief aan de studie van de Nederlandse politiek stelt, daarbij aan u het oordeel latende of de huidige geschiedwetenschap daarop bevredigende antwoorden biedt. Voorop moet daarbij staan dat deze lijst geen enkele pretentie van volledigheid heeft. Zij is uitsluitend illustratief van aard.

1. Het probleem van de Nederlandse staatsvorming__

De ontwikkeling van de Nederlandse staat is, in Europees perspectief, ongetwijfeld belangwekkend. Waar elders vindt men, om een term van Friedrich List te gebruiken, een dergelijk 'Konglomerat von Munizipalitäten'¹⁴, waaroverheen een Bourgondische centralisatie kwam die niet doorzette, gevolgd door een soevereine staat van Europees belang met een uiterst losse confederale structuur, waarna in 1795 formeel de eenheidsstaat werd gevestigd? Wij hebben, vooral over de vroegere perioden van de Republiek een groot aantal détailstudies maar nauwelijks algemene samenvattende studies in vergelijkend perspectief. Het is voorts alsof in 1795 het verhaal wegvalt. Wat is er bijvoorbeeld aan wezenlijke studie over de opbouw van het centrale bestuur in de Franse tijd, onder Willem I, in de liberaal-conservatieve dagen na 1848, in de tijd van snelle expansie in de twintigste eeuw? Wat weten

14. Geciteerd door Hans Kohn, *Nationalism and Liberty. The Swiss Example* (Londen, 1956) 57. Zie in dit verband H. Daalder, 'Building Consociational Nations. The Cases of The Netherlands and Switzerland', *International Social Science Journal*, XXII (1971) 355-370.

wij van het personeel, dat in de negentiende eeuw de ambtelijke diensten bevolkte? Uit welke milieus werden de hoge ambtenaren gerekruteerd? Wat was in Nederland de betekenis van de ex-Indische ambtenaar? Hoe vloeiend was de overgang tussen de bureaucratie en de groep personen die men in Nederland met een geheel eigen woordgebruik als 'bestuurders' aanduidt? Zo men al in Nederland van een bureaucratie - van ambtenaren in tegenstelling tot dragers van ambten - kon spreken?

2. *De rol van de Nederlandse adel*

Uit sommige gegevens, bijvoorbeeld over de sociale herkomst van ministers en in mindere mate ook van kamerleden, blijkt dat nog lang de adel een relatief belangrijke politieke rol in de Nederlandse politiek speelde. Wij bezitten tal van studies over plaatselijke heerlijkheden. Er zijn individuele familiechronieken. Wij kennen allen de blauwe en de rode boekjes. Amateur-genealogen bevolken de Nederlandse archieven op zoek naar voorvadersen. Waar echter is een samenvattende analyse van de rol die de Nederlandse adel in de politiek gespeeld heeft? Waar vindt men een onderzoek naar de geledingen binnen de adel en naar de sociaal-economische basis waarop hij rustte, of wellicht eerder het verval daarvan? Waar is een studie, die de teruggang van de adel systematisch bestudeert in de verschillende staatsorganen en maatschappelijke sectoren? De geringe aandacht voor de adel in het stereotype beeld van de Nederlandse politiek weerspiegelt wellicht de relatief geringe betekenis, die deze stand in de werkelijke ontwikkeling van het politieke leven had. Doch in vergelijkend perspectief zou men daarom juist temeer aandacht voor deze factor willen - al ware het slechts omdat al sinds decennia door geleerden als Hintze en Schumpeter, en meer recent door Barrington Moore¹⁵, aandacht is gevraagd voor de betekenis die de aansluiting tussen landadel en bevolkingsmassa's kan hebben voor het zich al of niet in een proces van 'democratisering' handhaven van een conservatieve massapartij.

3. *De studie van de politieke verhoudingen in het negentiende-eeuwse parlement*

De Nederlandse historiografie heeft uitgebreide aandacht geschonken aan de grote debatten van de negentiende eeuw: de schoolstrijd en de kiesrechtstrijd, het sociale en het koloniale vraagstuk. Nederland prijst zich gelukkig met het bezit van een doorlopende parlementaire geschiedenis door het werk van Van WeLderen Rengers,

15. Zie Otto Hintze, *Gesammelte Abhandlungen*, Gerhard Oestrich, ed. (Göttingen, 1962-1964); Joseph A. Schumpeter, *Die Sozialen Klassen im Ethnisch Homogenen Milieu* (1927; in het Engels opgenomen in *idem, Imperialism and Social Classes*, New York, 1951); Barrington Moore Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Modern World* (Boston, 1966).

De Vries, Vermeulen en Oud, om van oudere werken van een Van Houten of De Beaufort, of algemene geschiedenissen als De Bruyne en Japikse niet te spreken. Maar waar is, meer dan veertig jaar na Namier, de Nederlandse *Study of Parliament*, met een nauwkeurige analyse van de samenstelling van het negentiende-eeuwse parlement? Waar is de analyse, aan de hand van systematisch onderzoek naar feitelijk stemgedrag over de vraag hoe veel - of hoe weinig - cohesie groepen parlementariërs vertoonden, - 'groepen' die men wel richtingen noemde, maar die door een overbelichting van enkele groten als Thorbecke of Groen van Prinsterer veelal anachronistisch als liberaal of antirevolutionair zijn geïdentificeerd. Er zijn enkele incidentele studies, onder meer van de hand van Van Tijn over de achtergrond van de selectie van Amsterdamse afgevaardigden in het derde kwart van de negentiende eeuw¹⁶ en over de geografische herkomst van alle kamerleden tussen 1848 en 1888¹⁷. Er is wat materiaal in het door Boogman gepubliceerde rapport van Lord Napier¹⁸. Er is de verdienstelijke poging van Huizinga in diens biografie van J. Heemskerk Azn¹⁹. Maar waar is het samenvattende analytische werk - parlement na parlement, tijdvak na tijdvak? Gezien het geringe aantal kamerleden en de niet te grote aantallen stemmingen, gezien de overzienbare bronnen die parlementaire handelingen zijn, moet een analyse over het feitelijk gedrag van afgevaardigden in het parlement gemakkelijk te verrichten zijn. De methodieken zijn in de politieke wetenschap reeds lang bekend, en de computer kan het werk veel effectiever verrichten dan een promovendus en zijn nijvere echtgenote in lange avondlijke arbeid met de hand kunnen doen. Een per computer leesbaar en analyseerbaar archief van alle Nederlandse kamerleden is door Mevrouw drs. W. P. Soullié-Secker in moeizame arbeid bijeengebracht, en wordt thans onder leiding van onze enige parlementaire historicus met een eigen leerstoel, Prof. dr. N. Cramer, op tal van manieren verder aangevuld. Maar al met al is van systematisch elite-onderzoek

16. Th. van Tijn, 'Tien jaren liberale oppositie in de hoofdstad (1844-1854)', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, XVII (1963) 182-204 en 293-327; *idem*, *Twintig jaren Amsterdam, De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad in de jaren '50 der vorige eeuw tot 1876* (Amsterdam, 1965).

17. *Idem*, 'The Party Structure of Holland and the Outer Provinces in the Nineteenth Century', in: J. S. Bromley en E. H. Kossmann, ed., *Britain and the Netherlands*, IV (Den Haag, 1972) 176-207. Een eerder artikel van M. Litten, 'De geografische verdeling der politieke partijen in Nederland voor den Wereldoorlog', verschenen in *Mensch en maatschappij* van 1936 is een gaaf voorbeeld van plagiaat van D. Hans, *Het Nederlandsche parlement. Korte schets onzer volksvertegenwoordiging* (Amsterdam, 1911) 146 vlg.

18. Zie de publicatie van dit rapport door J. C. Boogman, *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, LXXI (1957) 201 vlg.

19. Cf. J. J. Huizinga, *J. Heemskerk Azn (1818-1897). Conservatief zonder partij* (diss. Leiden, 1973) bijlage 1,215 vlg.

in de negentiende en twintigste eeuw nog weinig sprake²⁰. Is het niet alsof Nederland de eigen politieke elites even verborgen houdt als deze zich zelf eens hield?

4. *Het proces van politisering*

Men kan verder gaan en pogen te analyseren hoe langzaam een duidelijker politieke profilering plaats vond in de verschillende sectoren van politiek en bestuur: bij kamerleden het eerst, zij het later dan men veelal aanneemt; bij ministers daarna, zij het niet bij alle ministersposten gelijkelijk; in de gemeentepolitiek vervolgens door een langzame en nog altijd niet voltooide 'nationalisering' van de plaatselijke politieke verhoudingen; in de benoeming van burgemeesters tenslotte, al deden zich ook daar duidelijke regionale verschillen voor. Men kan, met meer moeite, proberen na te gaan hoe en wanneer calvinisten en katholieken, en later socialisten, doordrongen in ambten en departementen. Daarbij doen zich waarschijnlijk opnieuw tempoverschillen voor tussen oude gevestigde instellingen (als de departementen van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken en Justitie, of de rechtbanken), en nieuwere sociale organisaties (zoals een departement van Sociale Zaken of CRM, of de gehele sector van de sociale zorg in de overgangszone tussen overheid en particuliere organisaties). Het zijn vragen, die Nederlandse historici wellicht niet direct aanspreken, omdat het proces uiteindelijk geleid heeft tot een zekere mate van proportionaliteit en open toegang, en - enkele in het oog liggende benoemingen daargelaten - tot weinig politieke conflicten aanleiding geeft. Geen echt probleem derhalve? Het wordt dit wel wanneer men de vraag opnieuw in het teken van de vergelijking stelt. Waarom was er wel een zo veel scherpere politisering in België dan in Nederland? Waarom ontstond geen probleem over de toegang tot een ongenaakbare centrale bureaucratie als in Frankrijk? Waarom vindt geen invoering plaats van centrale recrutering van ambtenaren op basis van vergelijkende examens als in Engeland? Leven wij niet wat al te gemakkelijk met de assumptie, dat pluralisme en collegialiteitsbeginsel als vanzelf de opkomst en binnenkomst van nieuwe politieke groeperingen mogelijk maken?

5. *De ontwikkeling van de Nederlandse politieke partijen*

Er is sinds enige tijd een vrij omvangrijk project van geschiedschrijving over de Nederlandse politieke partijen op gang gekomen onder leiding van Prof. dr. I. Lipschits in Groningen, voornamelijk handelende over de periode na 1945. Maar hoever strekt onze kennis over de periode daarvoor? Er zijn intellectueel lang

20. Zie echter Mattei Dogan en M. Scheffer-van der Veen, 'Le Personnel Ministériel Hollandais (1848-1958)', *L'Année Sociologique* (1957-1958), 95-125. Een dissertatie over de sociale herkomst van kamerleden sinds 1848 is in voorbereiding bij drs. J. Th. J. van den Berg (Leiden).

versleten werken als die van Van Koetsveld, Elout en Hans. Er zijn min of meer officiële partijgeschiedenissen als het boek van Smeenk en De Wilde over de Anti Revolutionaire Partij, en het veel grootser, waarlijk indrukwekkende werk over het katholieke volksdeel van Rogier en De Rooy. Maar waar is de systematische analyse, stap voor stap, niet slechts van de geestelijke vaders, of de min of meer incidentele data van oprichtingen, fusies en splitsingen, maar de goed doortimmerde analyse van de groei van de Anti Revolutionaire Partij tot een massapartij toen de massa nog geen stemrecht had, of een behoorlijke studie over het bijeenkomen van de Unie als protest tegen het politieke drijven van een Abraham Kuiper? Waar de analyse van de groeiende organisatie van de onderling verdeelde en toch zo één gebleven katholieke beweging tussen 1880 en 1930? Waar de analyse van de arbeidersbeweging, maar dan als een beweging van arbeiders in acties, organisaties en verkiezingen, en niet alleen het verhaal van de voormannen, en hen die dit alleen in eigen ogen hoorden te zijn? Het proces van partijvorming vond plaats ergens tussen 1870 en het midden van de jaren twintig van deze eeuw. Wij kennen de leiders, de dogma's en de heterodoxen. Maar wat weten wij werkelijk van de politisering van het kiezerscorps, van de ontwikkeling van scheidslijnen in dorpen en regio's, van de organisatorische opbouw van massale bewegingen? Blijven wij daarom niet al te gemakkelijk praten over ideologische richtingen? Redeneren wij niet veelal anachronistisch over het derde kwart van de negentiende eeuw alsof toen al bepaalde massapartijen in de kiem aanwezig waren? En is ook niet het gevolg daarvan dat wij de gaten in onze kennis vullen met onbruikbare termen als de opkomst van 'de' bourgeoisie, 'de' middenstand, 'de' boeren, 'de arbeiders' - anachronistische vluchtwoorden die een slecht substituut zijn voor sociaal-wetenschappelijk verantwoorde gedetailleerde analyses?

6. Het probleem van de verzuiling

In de hoogtij van de verzuiling, tussen 1930 en 1960, werd het proces van de verzuiling beschreven in termen van noodzaak en wetmatigheid, een onontkoombaar gevolg van de religieuze verscheidenheid die Nederland al kent sinds de zestiende eeuw. Maar hoe en wanneer ontstond dan dat proces van organisatorische verzuiling precies? Hoe verzuild - in de zin van werkelijk naar levensbeschouwing verdeeld en gescheiden - was Nederland, zeg omstreeks 1895, of zelfs in 1910? Wat was de werkelijke invloed van de levensbeschouwelijke nationale organisaties in het dagelijks leven van nog vrij stabiele lokale gemeenschappen? Hoeveel - en welke - nationale organisaties waren er, en welke omvang hadden zij in de dagen, waarin de voor ons nu zo natuurlijke pacificatie van 1917 plaats vond? Ik stel de vraag daarom, omdat een overbelichting van de handelingen op het niveau van de elite-groeperingen een onderbelichting doet ontstaan van bewegingen daaronder.

Dit heeft geleid tot een te strak beeld van gesloten blokken, die de pacificatie noodzakelijk maakten, wilde Nederland niet, als Oostenrijk met zijn 'Lager' in 1934, in een burgeroorlog verstrikt raken. Is het niet zo dat een belangrijk deel van de verzuiling in de maatschappij volgde, toen het beginsel van de verzuiling op het vlak van de scholen had gezegevierd, waarna het pas naar andere maatschappelijke sectoren werd uitgebreid? Dit is opnieuw geen onbelangrijke vraag. Het stelt niet minder dan het internationaal belangrijke probleem aan de orde of sterk gescheiden groepen in een samenleving elkaar in een politiek van accommodatie kunnen vinden, of dat omgekeerd wanneer men elkaar op het niveau van pluralistische elite-verhoudingen al gevonden heeft, een proces van verzuiling ook niet tot een werkelijk belangrijk probleem behoeft uit te groeien²¹.

VI. VOER VOOR HISTORICI?

De hierboven genoemde, min of meer toevallig bijeengenomen vragen hebben twee karaktertrekken gemeen:

1. Zij vragen om studie van belangrijke processen, die niet specifiek-Nederlands zijn, maar wel een eigen Nederlands merk hebben gekregen: processen van staatsvorming, van verschuivingen in elite-groeperingen, de aanzet tot fractievorming binnen een constitutioneel systeem, de opbouw van een centraal bestuur, de vorming van massapartijen, de vraag welke sociale verschillen al of niet tot politieke scheidslijnen uitgroeien, de verstrengeling van centrale en regionale politiek en dergelijke. Vragen stellen is gemakkelijker dan vragen beantwoorden. Maar als men echt zoekt, vindt men dan meer dan ofwel alleen details, ofwel elegante, doch nauwelijks op serieus onderzoek gebaseerde impressionistische beweringen?

2. De gestelde vragen zoeken niet naar het verhaal 'an sich' of naar een reconstructie van incidentele gebeurtenissen, zoals die in de spraakmakende kring der politieke en intellectuele eliten bewaard gebleven zijn. Zij richten zich op de analyse van processen van langzame sociologische veranderingen in een gehele samenleving, en van de opgang en neergang daarin van bepaalde groepen - groepen die ook onderling meestal niets eensgezind zijn, zodat een belangrijk deel van de problematiek juist ligt in de analyse van de verdeeldheid binnen categorische eenheden.

Waarom vindt men in Nederland, ondanks het respect voor een Namier of de

21. Zie hierover vooral A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam, 1968). Dit is de Nederlandse bewerking van *Idem, The Politics of Accommodation. Pluralism and Democracy in The Netherlands* (Berkeley, 1968), waarvan in 1975 een tweede druk verschijnt. Voor een kritische bespreking van een aantal studies over sterk verzuilde politieke gemeenschappen, waaronder de analyse van Lijphart, zie H. Daalder, 'The Consociational Democracy Theme', *World Politics*, XXVI (1974) 604-621.

roep van de *Annales*, zo weinig van dit soort algemene studies. Ik bied u, bij wijze van debating points, enige suggestieve hypothesen:

1. Historici zijn vaak niet te evenaren detaillisten: zij stellen hun normen voor detailonderzoek zo hoog, dat de meesten aan grote vragen niet durven raken.

2. Sommige historici - minder groot in aantal, wel groter in ambitie - presenteren zich bewust als generalisten. Hun werk is bij de eerder genoemde historici veelal verdacht, en vaak niet ten onrechte. Want zij spreken maar al te vaak in onhoudbare algemene termen, die zij een cultuurfilosofie wanen, zonder dat zij zelf optreden als onderzoeker van belangrijke processen. Voor degenen die de vergelijking verstaan: hun werk maakt op een beoefenaar van de sociale wetenschappen niet zelden een indruk die vergelijkbaar is met die van de ethicus die zich tot het vormingswerk bekeert, en vervolgens anderen 'belehrt' omdat pas hij de maatschappij werkelijk begrijpt!

3. Er is een overbelichting, mede door overconcentratie op literaire bronnen - van het handelen van elites, en daarom veelal een vertekening van de historische werkelijkheid. Men hoeft niet te geloven dat de geschiedenis bij uitstek dienstbaar gemaakt moet worden aan emancipatorische studies, om toch te stellen dat het wenselijk is meer aandacht te geven aan het gebeuren onder de bovenlaag, en vooral ook aan het soort verbindingen die bestonden en ontstonden tussen elites en massa's. Dit geldt paradoxaal niet het minst voor de hernieuwd-geïntensiveerde studie van de arbeidersbeweging. Dreigt deze niet op te gaan in overmatige belangstelling voor hoog-overschatte 'revolutionaire' bewegingkjes van luttele intellectuelen, in plaats van zich te wenden tot de studie van complexe sociale verhoudingen en veranderingen? En dient men zich, juist omwille van sociaal-wetenschappelijke integriteit, niet evenzeer te hoeden voor de grote begrippen die men overigens als vigeblad hanteert: niet doordachte, bezwerende categorieën als: 'de' industrialisatie, 'het' kapitaal, de ontwikkeling van 'de' arbeidersklasse, 'het' proletarisch bewustzijn, en dergelijke?

4. Voorzover al sprake is van een aanzet tot systematisch onderzoek, geschiedt deze vaak uiterst amateuristisch, zonder een duidelijke vraagstelling, zonder wezenlijk geoperationaliseerde begrippen, zonder toetsbare hypothesen. Het is vaak of het verhaal zichzelf moet vormen, in een 'l'art pour l'art' dat de charme van de historicus vormt en dat ik in beginsel deel, maar dat weinig bijdraagt tot het vormen van getoetste kennis in een wezenlijke cumulatie van onderzoeksresultaten. Zijn historici dan toch aantrekkelijke, maar onverbeterlijke individualisten?

5. Van politicologisch gezichtspunt uit lijkt het te betreuren dat een zo grote mate van specialisatie is opgetreden tussen verschillende deelgebieden in de geschiedwetenschap. De afsplitsing van de economische en de sociale geschiedenis (die vaak wel in termen van processen denken) laat de politiek veelal op een eiland achter, als een verhaal dat nauwelijks maatschappelijke samenhang vertoont. Juist omdat

wij in de politieke wetenschap twee dingen zeker weten - dat de politiek alleen als onderdeel van het geheel van de maatschappij is te begrijpen; en dat de politiek daarom nog niet een afgeleide factor is, maar wel degelijk ook een onafhankelijke variabele - zouden wij een herstel van verbindingen ook binnen de geschiedenis wensen. Een dergelijk herstel kan bijdragen tot een goed begrip van historische processen en de relatief-autonome plaats, die de politiek daarin inneemt. En dit kan ons tegelijk ook behoeden voor de contemporaine mode de politiek als louter bovenbouw in lucht te zien opgaan, zoals thans geschiedt juist in kringen van hen die spreken over de noodzaak van een 'kritiese' of in Nederlandse trant ook wel geheten 'brede' politicologie.

Geschiedenis in de Nederlandse school *

D. J. ROORDA

Een korte bijdrage, in het kader van ons congres, over 'Geschiedenis in de Nederlandse school', moet óók, en misschien wel allereerst, een informatief karakter hebben. Als wij spreken over de aard en de functie van historische kennis in onze samenleving, dan kan de school telkens in de gesprekken opduiken. Het niet-universitair geschiedenisonderwijs vormt immers geen onbelangrijk deel van de arbeidsmarkt voor historici, en bovendien wordt daar in tamelijk belangrijke mate bepaald of en hoe er in de maatschappij over geschiedenis wordt nagedacht.

Bezorgdheid over het niveau van de historische kennis in de Nederlandse school is dus wellicht op zijn plaats. Maar ik wil niet te vroeg beginnen uiteen te zetten waarom ik kennis van ons vak in die school een hachelijk, gemakkelijk bedreigbaar bezit acht. Het ligt immers evenzeer voor de hand bezorgd te zijn over de kennis die historici buiten de school hebben over het onderwijs en de plaats van hun vak daar. De misverstanden en de misvattingen zijn hier legio, en als de laatstgenoemde soms uitkristalliseren als onverstandige of onjuiste formuleringen in rapporten en beleidsadviezen komt het belang van het vak in de knel. Zulke kortsluitingen zijn doorgaans te herleiden tot de omstandigheid dat iedereen allerlei levendige herinnering blijft meedragen aan het eens zelf genoten onderwijs, terwijl de-voorstelling van wat er de laatste jaren precies in dat onderwijs van bovenaf veranderd en van onderop in beweging gebracht is veel minder scherp en levendig is. Ik zie het dus als mijn taak daar informatie over te verstrekken, te schetsen welke problemen er aan de orde zijn, ook enkele risico's, verlangens en mogelijkheden te inventariseren, en al doende bij te dragen tot het thema van het congres.

Ik vind niet dat ik voor de school overvraag als ik daar graag zou zien: kennis die niet alleen beklijft maar ook functioneren kan. Kennis dus die gebruikt kan worden voor zelfstandig voortdenken, zó dat de volwassene er wat 'Erkenntnis' aan ontleent, inzake de 'Jubel und Jammer' van het verleden niet alleen, maar ook inzake zijn eigen plaats in de veranderende kaders waarmee de tijd hem omringt. Die kennis zij voorts kennis van redelijk wetenschappelijk gehalte, kritisch getoetst en behoedzaam geïnterpreteerd. Met andere woorden: kennis die niet al te schril is bijgekleurd door modieus-ondoordachte eenzijdigheden.

* Als voordracht gehouden op het congres van het NHG te Utrecht/Amersfoort, 25 oktober 1974.